

L'excavació arqueològica a la plaça de la catedral de Vic (Osona). L'església de Santa Maria la Rodona

CARME SUBIRANAS FÀBREGAS (ARQUEOCIÈNCIA SERVEIS CULTURALS)

EMPLAÇAMENT

Les restes arqueològiques de l'església de Santa Maria la Rodona estan emplaçades a la part baixa del nucli antic de Vic, davant mateix de l'edifici de la catedral. La zona és actualment una plaça pública que s'originà precisament a partir de l'enderroc de l'església de Santa Maria, ocorregut vers l'any 1787.

LES DADES HISTÒRIQUES

L'església de Santa Maria ha esdevingut un dels edificis més emblemàtics de la ciutat de Vic, tant per la seva singularitat i l'estreta vinculació amb la catedral, com per la llarga polèmica que culminà amb la seva desaparició.

D'ençà de la seva desaparició, les nombroses incògnites a l'entorn de l'església han estat motiu d'interès per part de diversos estudiosos i historiadors al llarg del segle XX. Les aportacions més importants sobre aquest singular edifici corresponen als estudis fets pel doctor Eduard Junyent,¹ estudis dels quals derivaren posteriorment les anàlisis de X. Barral² sobre Santa Maria la Rodona.

1. Tota la bibliografia del doctor E. Junyent sobre l'església de Santa Maria la Rodona de Vic se cita en l'apartat de bibliografia d'aquest article.

2. Tota la bibliografia de X. Barral sobre l'església de Santa Maria la Rodona de Vic en l'apartat de bibliografia d'aquest article.

Santa Maria ha estat sempre motiu d'hipòtesis i interpretacions basades majoritàriament en les descripcions aportades per les fonts escrites del segle XVIII, que es referien sempre a l'església construïda al segle XII. Malgrat l'indubtable mèrit dels estudis fets, les dades arqueològiques actuals han posat de manifest l'existència d'algunes incorreccions respecte a l'edifici construït al segle XII, i sobre l'anterior església del segle XI.

Santa Maria la Rodona i la Seu Episcopal de Vic

Els inicis històrics de l'església de Santa Maria la Rodona es remunten al segle IX, quan el bisbe Gomar s'apressà a construir els edificis de la seu, a la part baixa de la ciutat, assignada pel comte Guifré. El conjunt compregué tres esglésies, segons la normativa de l'època: la de Sant Pere, la de Santa Maria i la de Sant Miquel.

La catedral de Vic apareix esmentada, per primera vegada l'any 889, en el precepte que el rei Odó atorgà a la seu vigatana. S'hi esmenta l'església «qui est constructa in honore sanctae et intemerate "...Virginis Marie atque Petri apostolarum principis...". Segons el document, els historiadors s'han decantat a interpretar que inicialment Santa Maria i Sant Miquel serien dos altars d'una única església dedicada a Sant Pere.

El poblament que s'incrementà de seguida a l'entorn de la catedral féu insuficient l'església de Sant Pere, que fou ampliada, amb una nova consagració l'any 925, moment en què possiblement també fou construïda l'església de Santa Maria que ja devia situar-se enfront de Sant Pere i que adquirí una funció parroquial, amb el fossar al seu entorn. Malgrat tot, l'església de Santa Maria no surt clarament individualitzada com a edifici exempt fins a l'any 952.

La catedral de Sant Pere fou reconstruïda i consagrada de nou l'any 1038 per iniciativa del bisbe Oliba, moment en el qual fou també remodelada l'església de Santa Maria. Al segle XII, l'antic edifici de Santa Maria, reformat un segle enrere pel bisbe Oliba fou reconstruït novament, quan vers el 1140 el canonge i capellà de Santa Maria, Guilem Bonfill, n'inicià la reconstrucció, que havia d'acabar el 1180 amb la consagració, el 25 de maig, pel bisbe Pere de Redorta. La seva peculiar estructura de planta central rodona va fer que la nova església fos coneguda amb el nom de la Rodona (BARRAL, 1986, p. 678-679)

L'arquitectura d'aquesta nova església es resolgué com un monument singular de l'art romànic, sobre pla circular rematat en cúpula que servia de base a la torre del campanar. L'emplaçament de l'església omplia l'actual plaça de la catedral i restava a quaranta pams de la façana d'aquesta i a uns vint de l'actual façana de les Beates. Al seu entorn s'estenia el cementiri de la ciutat, el qual perseverà fins a principis del segle XIX (JUNYENT, 1987, p.53).

Com diu l'historiador Miquel Mirambell, "...si la construcció de la Rodona anà lligada a la catedral de Vic, el seu enderroc també. Des del segle XVI, la idea d'aixecar una nova catedral que substituís l'antiga romànica però no es materialitzà fins l'any 1633,

quan es començaren a construir diverses capelles pel cantó del cloquer—l'únic element que a hores d'ara ens resta de l'antiga edificació romànica, juntament amb la cripta.” (Mirambell, 2004, en premsa)

Ja en el segon quart del segle XVIII, el bisbe Antoni Manuel de Hartalejo (1777-1782) volgué continuar l'obra començada, que culminà l'any 1803 després d'una llarga polèmica a causa del projecte d'enderroc de l'antiga església de Santa Maria.

La plaça de la catedral i les restes de l'església de Santa Maria

Després de l'enderroc i de la transformació de l'espai en una plaça, les restes de l'antiga església de Santa Maria han restat gairebé intactes al subsòl de la plaça. Per referències documentals de principis del segle XX, associades a actuacions urbanístiques puntuals, es coneixia l'existència d'aquestes restes i de la necròpolis que les envoltava.

L'any 1998, davant l'existència d'un projecte de remodelació de la plaça, es va fer una campanya de sondejos arqueològics que certificà i corroborà l'existència de restes de l'església de Santa Maria al subsòl de la plaça. Aquesta evidència feia imprescindible la realització d'una excavació en extensió abans de qualsevol obra de remodelació.

El 24 de febrer de l'any 2003, l'Ajuntament de Vic aprovà finalment el projecte de reforma de la plaça de la Catedral i dels carrers adjacents. I així se n'inicià l'execució al mes de maig de 2004. El projecte preveia una intervenció arqueològica prèvia a la part central de la plaça, que fou executada per l'empresa Arqueociència Serveis Culturals. El projecte de reforma de la plaça de la catedral s'inclouïa en la política de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat d'intervenció i revitalització de centres històrics dins el Programa d'inversions 2002-2004 de l'u per cent cultural.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Introducció

L'excavació arqueològica de les restes ha esdevingut una eina imprescindible i els resultats han de considerar-se d'especial interès ateses les importants aportacions sobre l'antiga església de Santa Maria la Rodona, que és citada per les fonts escrites des del segle IX i que fou objecte de reconstruccions successives als segles XI i XII. Les dades obtingudes permeten una aproximació força clara de la cronologia i les característiques de les restes documentades tot i que cal tenir molt present que les estructures muràries de l'església de Santa Maria corresponen en gairebé tots els casos a nivells de fonamentació. Per altra banda l'excavació ha permès desmentir algunes de les hipòtesis i interpretacions que anteriorment s'havien establert.

Malgrat que la intervenció arqueològica implicà l'excavació de tot el perímetre ocupat per la Rodona en l'espai de la plaça, és a dir, gran part del monument, cal tenir

en consideració que l'antiga església ocupava també part de la zona on actualment se situen l'escalinata i l'atri de la catedral i que aquesta zona no ha estat excavada. Els sondejos arqueològics fets l'any 1998 posaren de manifest l'existència en aquest lloc de restes de la portada de la Rodona. És, per tant, un espai de notable interès en la interpretació del conjunt.

Les restes de Santa Maria la Rodona

Totes les restes documentades d'època medieval es relacionen amb l'existència de l'església de Santa Maria la Rodona, tant les estructures com la majoria d'enterraments documentats durant la intervenció.

Podem afirmar que l'àrea excavada ha posat al descobert l'existència de dues construccions clarament diferenciades que s'han de relacionar amb les successives reconstruccions: l'església del segle XI (bastida el 1038 pel bisbe Oliba) i l'església del segle XII (aixecada de nova planta entre 1141 i 1180), que perdurà fins a l'any 1787, quan fou enderrocada. En aquest cas, la contrastació dels resultats arqueològics amb les fonts documentals permeten corroborar l'existència i la cronologia d'ambdós edificis.

*Figura 1. Santa Maria la Rodona. Vista aèria de les restes.
Les esglésies dels segles XI i XII.*

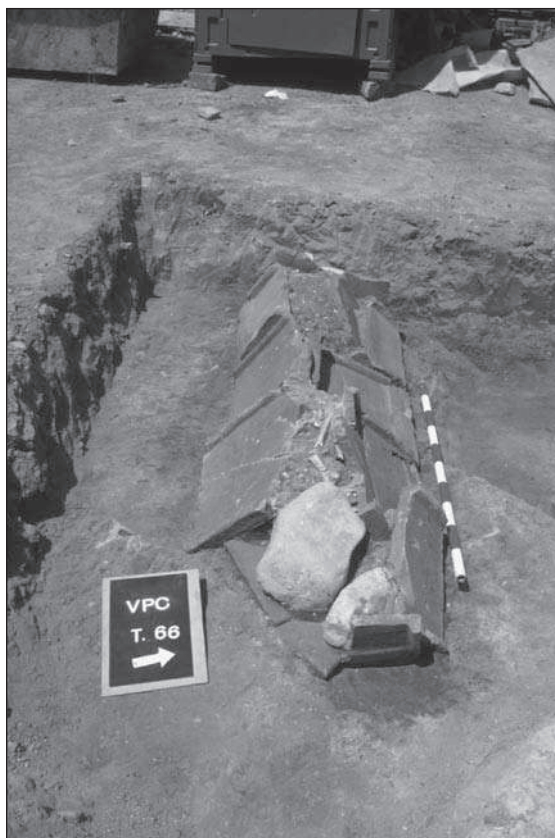

Figura 2. Tomba de tègules a doble vessant (segles II-IV)

Els antecedents medievals. L'ocupació romana de la zona. Segles II-IV dC

La intervenció arqueològica ha posat de manifest una ocupació romana del lloc, que s'evidencia arqueològicament amb un únic estrat on tot el material arqueològic correspon a fragments de ceràmica romana comuna i del tipus africana C que ens permet situar-lo cronològicament entre els segles II-III dC. Aquesta estratigrafia i l'aparició de dues tombes de tègules a doble vessant són les úniques dades que evidencien l'ocupació romana de la zona, ja que no s'han documentat altres tipus de restes que permetin determinar els tipus d'ocupació o les característiques de l'assentament.

No és una novetat l'existència de vestigis d'ocupació romana en aquesta zona de la ciutat, ja que en totes les intervencions arqueològiques fetes a l'entorn de la catedral i a l'interior d'aquesta es documenten restes d'una ocupació entre els segles II-III dC. Malgrat això, en gran part de les intervencions es detecta la mateixa tendència: l'evidència estratigràfica està acompanyada d'una gairebé nul·la existència de restes cons-

tructives o elements que permetin explicar el tipus d'ocupació romana esdevinguda a la zona.

Aquest fet es dona també a la plaça de la catedral, i en aquest cas la residualitat d'aquestes restes s'ha d'associar sens dubte a la important afectació esdevinguda en època medieval, amb la construcció de l'església de Santa Maria. És per tant comprensible la desaparició dels vestigis d'èpoques anteriors i més tenint en compte el fet que, almenys a la zona de la plaça de la Catedral, les ocupacions successives se situarien aproximadament als mateixos nivells que les anteriors. No hi ha, per tant, com en d'altres casos, una sobreposició d'ocupacions que permetin la conservació, en cotes més baixes, de restes arqueològiques més antigues.

Malgrat tot, és indubtable l'existència d'aquesta ocupació. Així ho indica l'estratigrafia existent, tot i que els treballs fets no permeten avançar en el millor coneixement de l'antiga ciutat d'Ausa. No s'han documentat en canvi indicis clars d'una ocupació visigoda o anterior al segle VII, tot i que és indubtable l'existència d'una seu episcopal almenys des de l'any 516, quan es documenta el primer bisbe d'Osona. Aquesta és una de les principals incògnites historiogràfiques existents sobre l'emplaçament de l'antiga catedral visigòtica que alguns historiadors situen a la part alta de la ciutat, al costat del Temple romà, lluny del lloc on s'ubicà la catedral del segle IX (BARRAL, 1986, p. 678). La manca de vestigis d'aquesta època no ens permet aclarir res respecte al tema.

Indicis de la primera església de Santa Maria. El segle X

El primer esment documental sobre l'existència d'una església dedicada a Santa Maria correspon al segle IX, quan amb la restitució de la Seu Episcopal, l'any 888 es construí la catedral de Sant Pere i es bastiren dues esglésies més, una dedicada a Santa Maria i l'altra a Sant Miquel. Alguns historiadors consideren probable que l'església de Santa Maria fos en els seus inicis un altar integrat dins l'edifici de la catedral de Sant Pere i que la catedral tingués originàriament dues advocacions: Sant Pere i Santa Maria. Les mateixes fonts apunten la hipòtesi que no serà fins l'any 952 que Santa Maria gaudirà d'un edifici propi i exempt de la catedral de Sant Pere.

És difícil, per no dir impossible, determinar amb certesa les característiques d'aquesta església. La bibliografia considera que devia tractar-se d'un edifici de construcció precària. (JUNYENT, 1976, p.42). Es tracta òbviament de descripcions hipotètiques que no han pogut ser corroborades a partir de la intervenció arqueològica, ja que dins de les restes documentades no s'ha identificat cap estructura o element que pugui relacionar-se amb les restes del primitiu edifici.

Malgrat la inexistència de restes de l'antiga església dels segles IX-X, pot intuir-se la seva presència a partir de les 27 tombes documentades, que cal adscriure forçosament a una fase anterior al segle XI i que s'ha de relacionar amb una necròpolis altmedieval (segles VIII-X).

Aquesta evidència tindria el suport de la tipologia de les tombes, algunes amb tendència antropomorfa i d'altres amb estructures de factura molt primitiva; per l'existència de tombes seccionades pels murs de l'església del segle XI, i per una orientació est-oest que, malgrat donar-se també en les tombes medievals posteriors, presenta lleugeres però clares diferències.

Aquest conjunt de tombes són per tant l'únic testimoni arqueològic que pot associar-se a la primera construcció de Santa Maria, ja que tampoc existeix estratigrafia corresponent a aquesta fase.

Aquest grup d'enterraments està format per un total de 27 tombes, entre les quals es documenten tipologies diferents de tombes, de fossa simple ovalada, de cista amb lloses o de cista de pedres amb forma trapezoïdal. Malgrat això, el tipus predominant el formen les tombes excavades al subsòl geològic amb forma o tendència antropomorfa. Les cobertes eren sempre de lloses, tot i que en alguns casos no es conservaven. Totes estan orientades est-oest.

Sense cap mena de dubte, l'existència de l'església de Santa Maria originà la formació d'una àrea de cementiri al seu voltant, fet també constatat per les fonts escrites que documenten des del segle IX el fossar de Santa Maria, ubicat entre la catedral de Sant Pere i Santa Maria la Rodona. Era l'únic cementiri de la ciutat i s'estenia cap al costat de la Catedral amb el nom de fossar de Sant Joan.

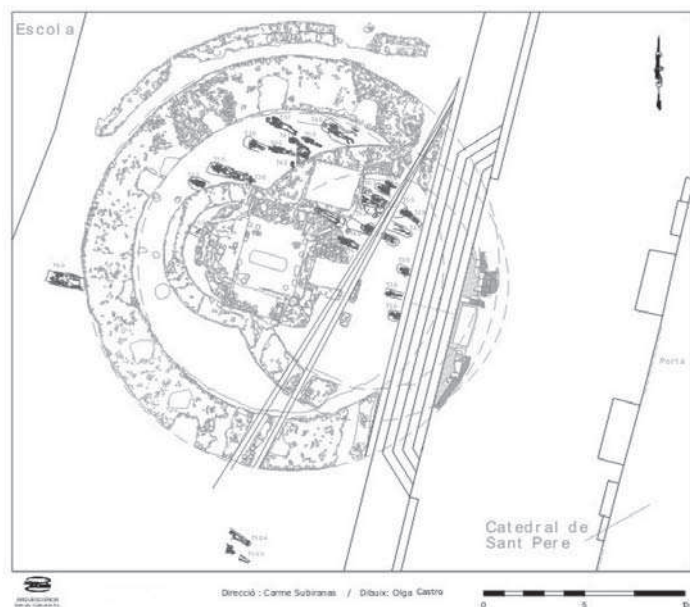

Figura 3. Planta general del conjunt de restes de Santa Maria la Rodona amb la necròpolis dels segles IX-X.

Lamentablement doncs, tot i la més que probable situació en aquesta zona, continua essent una incògnita la tipologia i les dimensions de la primera església de Santa Maria. En aquest context, i malgrat l'esforç interpretatiu, cal tenir molt present la no-excavació de tota l'àrea ocupada per la plaça de la Catedral, ni tampoc de la zona on s'ubiquen les escales i l'atri de l'actual catedral de Sant Pere. No disposem, per tant, encara, de totes les dades necessàries que potser permetrien una hipòtesi més ferma del tema.

Les reformes del bisbe abat Oliba. L'església circular del segle XI

El context històric

A partir de les fonts escrites queda fora de dubte que l'obra reformadora d'Oliba culminà amb una total reconstrucció de la catedral de Sant Pere, consagrada l'any 1038 i deixa entreveure l'existència de reformes rellevants en l'antic edifici de Santa Maria. L'esmentada reforma s'insereix dins una important activitat rectora iniciada al país pel mateix bisbe Oliba. La construcció de la nova catedral implicà també la desaparició de l'antiga església de Sant Miquel, a causa de la construcció del claustre al sud de l'església de Sant Pere.

A partir de la documentació escrita s'havia considerat que, en el cas de Santa Maria, l'obra del bisbe Oliba es limità a la reforma d'algunes parts de l'església, mantenint l'edifici original (JUNYENT, 1987, p.52).

Però atenent a l'habitual imprecisió dels documents, les fonts no permetien determinar en detall l'entitat d'aquestes possibles reformes ni tampoc la tipologia de l'edifici romànic. Per aquest motiu, persistia el dubte sobre si ja en aquest moment es tractava d'una església de planta circular. Ambdues qüestions, fins ara tractades hipotèticament, han estat resoltes a partir de les dades arqueològiques, on s'ha posat al descobert gran part de la planta del primer edifici romànic i se n'ha pogut determinar la tipologia. En el primer cas s'ha pogut constatar que l'obra d'Oliba consistí en una total reforma de l'església del segle X. En el segon s'ha evidenciat que ja en el segle XI l'església de Santa Maria fou construïda amb planta circular.

L'església del segle XI

El conjunt de restes documentades, i que cal associar indubtablement amb l'església del segle XI, és format essencialment per tres murs el traçat dels quals defineix la planta d'una església de nau central o circular, coronada a ponent per un absis semicircular. La situació de la capçalera al costat de ponent, a diferència del que és habitual en les construccions romàniques de l'època, s'explica simplement per l'estreta relació existent entre l'església de Santa Maria i la catedral de Sant Pere, situades l'una davant de l'altra i amb les portes principals l'una enfront de l'altra.

El mur d'aquest absis semicircular presenta una forma constructiva a base de pedres mitjanament desbastades, imitant els carreuons a les cares vistes, tipologia característica dels edificis romànics de l'època. Es tracta d'una estructura molt sòlida, que devia complir sobradament les funcions arquitectòniques previstes en el moment de la seva construcció. El mur presenta una amplada d'1 metre i se'n conserva una potència mitjana de 70 centímetres. L'estructura talla l'estrat d'època romana i recolza directament sobre l'estrat geològic de margues, documentat a uns 90 cm respecte al nivell original de la plaça.

Al costat de les restes del mur de la capçalera semicircular, completen la planta de l'edifici dues estructures més, que correspondrien a l'estructura d'una nau de planta clarament circular. Ambdós murs corresponen en realitat a una mateixa línia constructiva que definiria el traçat circular de la nau de l'església, traçat que devia interrompre's únicament per la presència de la porta ubicada al costat de llevant. La forma constructiva dels murs que definirien la nau circular de l'església del segle XI és idèntica a la descrita en el cas del mur de l'absis.

Ambdós murs presenten una amplada d'1,50 metres; lleugerament superior al mur de la capçalera. Aquesta diferència en el gruix cal associar-la a la mateixa funcionalitat dels murs de la nau destinats a suportar la coberta de l'església. A partir dels paral·lels conservats d'esglésies de planta central, a aquest tipus d'edificis hi correspondria una coberta de cúpula, damunt la qual molt probablement devia recolzar un petit campanar de torre.

En el cas de l'església de Santa Maria de Vic creiem que tant el diàmetre que defineixen els murs de la nau com la seva amplada permetrien perfectament el suport d'una coberta d'aquest tipus sense necessitat de la presència d'una línia circular de columnes a la part central de l'església, tal com s'havia apuntat en hipòtesis restitutives.³ En aquest sentit l'existència d'aquestes columnes tampoc no s'ha demostrat arqueològicament.

El conjunt de restes documentades ens permet, per tant, confirmar l'existència d'una església del segle XI, amb planta central i amb capçalera semicircular a ponent. Es tracta d'un edifici de dimensions importants, tant pel fet de tractar-se d'una església major, associada al conjunt episcopal de Vic, com per la comparació amb altres esglésies de planta circular conservades a Catalunya. En el cas de Santa Maria de Vic, la prolongació planimètrica del seu perímetre a partir de les restes conservades ens permet establir que el seu diàmetre interior seria d'uns 10,5 metres.

Malgrat la magnitud de la construcció promocionada per Oliba, l'església circular del segle XI fou enderrocada un segle més tard (l'any 1141) i substituïda per una nova

3. La restitució hipotètica sobre l'església de Santa Maria al segle XII fou feta per E. Junyent i S. Puntí i publicada a: JUNYENT, E. (1976) *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona: Curial. (Documents de Cultura; 13)

Figura 4. Vista aèria de les restes de l'església del segle XI

església també de planta circular. La intervenció arqueològica deixa fora de dubte l'afectació que patí l'estructura del segle XI, a causa de l'aixecament del nou edifici. La planimetria de les restes ens mostra clarament que l'església d'Oliba fou arrasada fins als nivells necessaris per a la construcció del nou temple i que part de les estructures que la conformaven foren destruïdes durant la construcció dels nous murs. La demolició devia representar una desaparició total de l'antic conjunt i únicament es produí, com veurem més endavant, la construcció d'una cripta dins l'espai on se situava l'absis semi-circular del segle XI.

Santa Maria la Rodona i les esglésies romàniques de planta circular a Catalunya

Tenint en compte les dimensions apuntades, l'església de Santa Maria de Vic esdevé la més gran en comparació amb la resta d'edificis d'aquesta tipologia existents a Catalunya. Els 10,50 metres de diàmetre que presenta la nau, només són comparables amb el diàmetre de l'antiga església de la Trinitat de Cuixà, construïda l'any 1046 pel mateix bisbe i abat Oliba, que amb un diàmetre de 9,65 metres és, fins i tot, lleugerament més petita que la de Santa Maria de Vic.

És evident que l'empenta constructora i renovadora de l'abat Oliba féu de les obres de Cuixà i de Vic els edificis més emblemàtics dins la tipologia d'esglésies circulars. Cal recordar que el bisbe Oliba fou també qui promocionà la construcció de la nova catedral romànica de Vic al segle XI, i hem de considerar, doncs que la reconstrucció de Santa Maria havia d'estar a l'alçada de la veïna catedral romànica de Sant Pere.

Deixant de banda el cas de Cuixà, només l'església de Sant Esteve del Castell de Sallent pot comparar-se en dimensions a l'església de Santa Maria de Vic. La resta d'esglésies de planta circular que hi ha a Catalunya i construïdes al segle XI presenten unes dimensions notablement més reduïdes, ja que es tracta majoritàriament de petites capelles rurals, d'edificis eminentment rústecs.⁴

La tipologia d'esglésies de planta central, no fou un model gaire estès a Catalunya, possiblement perquè es tractava de la regió més aïllada de la font bizantina, i la influència de la capella de Carlemany a Aquisgrà, pel que sembla, no traspassà els Pirineus durant el floriment del primer estil romànic. Les esglésies circulars a Catalunya, exceptuant els casos de Cuixà i Vic, mai no arribaren a tenir la importància que tingueren a la zona italiana de Llombardia.⁵

L'església de Santa Maria al segle XI. L'art romànic i la influència del món antic

Atenent a la simplicitat del conjunt d'esglésies romàniques circulars construïdes a Catalunya, la Rodona de Vic i les esglésies de Cuixà esdevenen els únics exemples que poden vincular-se a tradicions constructives i corrents arquitectònics especials. La singular església de Santa Maria, construïda pel bisbe Oliba esdevé en aquest cas un dels monuments més interessants de l'arquitectura romànica monumental de l'època. L'anàlisi d'aquest important edifici no pot desvincular-se d'un context històric particular ni de les influències artístiques que configuraren aquestes grans esglésies de planta circular.

Per tal de comprendre el context històric en què s'inscriu aquest edifici i les seves particulars característiques, cal tenir present en primer lloc l'expressa voluntat del seu constructor, l'abat Oliba, personatge indubtablement abocat a la renovació arquitectònica dels antics edificis altmedievals, però també a la recuperació dels models de l'antiguitat.

És evident que la introducció de l'estil llombard esdevingué preminent en la construcció de gran part dels nous edificis romànics a Catalunya, difusió en la qual l'abat Oliba tingué principal protagonisme. Malgrat això, l'església de Santa Maria esdevé

4. VIGUÉ, J. (1975) *Les esglésies romàniques catalanes de planta circular i triangular*. Barcelona: Artestudi. (Art Romànic; 3)

5. WHITEHILL, W. M.; GUMÍ, J. (1973) *L'art romànic a Catalunya. Segle XI*. Barcelona: Edicions 62.

singular tant per la tipologia de la seva planta com per la monumentalitat de l'edifici, i esdevé per les seves dimensions un dels pocs exemples de l'arquitectura que recupera les tradicions arquitectòniques antigues.

La Rodona de Vic és un claríssim exemple d'aquesta voluntat romanitzadora del bisbe Oliba, la planta de la qual vol recordar la cèlebre església circular del Panteó Romà, quan el papa Bonifaci IV el va dedicar, l'any 609, a la Verge, sota el nom de Santa Maria dels Màrtirs. Durant tota l'edat mitjana, aquest fou un model important i en aquest s'inspirà Oliba per a la reconstrucció de l'església de Santa Maria de Vic. La Rodona del segle XI s'insereix, per tant, en un corrent de recuperació del culte marià i de dedicació a la Verge (BARRAL, 2004, p.36), inspirat en les grans construccions cristianes de la Roma tardoromana. L'església de Santa Maria, per la seva importància dins l'àmbit religiós català, esdevé un dels edificis que més clarament denoten aquest vincle amb les tradicions arquitectòniques de l'Antiguitat i la voluntat de copiar i reinstaurar uns estils artístics encara presents en plena època medieval.

Atès el desconeixement total que fins avui es tenia sobre l'església de Santa Maria, construïda al segle XI, les hipòtesis historiogràfiques existents s'han referit a l'edifici posterior, construït al segle XII, del qual l'únic que es coneixia amb certesa és la planta circular. Com ja havia apuntat X. Barral⁶ l'església de Santa Maria, construïda al segle XI, no ha de vincular-se, per tant, amb la influència directa del Sant Sepulcre de Jerusalem, com ho fan altres esglésies rodones medievals. La Rodona de Vic s'ha de relacionar amb un tipus d'esglésies amb clara influència de la tradició arquitectònica del món antic, amb clars paral·lelismes amb les esglésies de Bèrgam i de Brescia. Per altra banda ha de relacionar-se també amb la recuperació de la devoció mariana i la construcció d'edificis circulars dedicats a la Mare de Déu, com la cripta de Sant Miquel de Cuixà, dedicada a la Mare de Déu del Pessebre, la capella palatina d'Aquisgrà o la d'Ottmarsheim a Alsàcia.

A partir de la intervenció arqueològica, podem afirmar que l'edifici d'Oliba era ja una església de planta central i que aquest edifici és notablement diferent de la nova construcció del segle XII.⁷

Evidentment, l'obra de l'abat Oliba no era aliena als corrents artístics i arquitectònics existents a l'època. Per aquest motiu no hem de considerar casual que dues de les seves grans obres –Cuixà i Santa Maria de Vic–, representin els dos únics exemples monumentals d'aquesta tipologia d'edificis a Catalunya. Dins aquest context, el mateix Oliba féu diversos pelegrinatges a Roma, l'any 1011 i entre els anys 1016 i 1017 i és sobradament coneguda l'especial influència que l'arquitectura medieval italiana exercí

6. BARRAL, X. (1979) *La catedral romànica de Vic*. Barcelona: Artestudi edicions.

7. Atesos els resultats arqueològics cal replantejar-se la reproducció hipotètica feta per E. Junyent i S. Punti sobre l'església de la Rodona I. En aquest sentit, és evident que la tipologia arquitectònica que s'esdevingué del dibuix restituitiu de l'edifici s'avindria molt més amb l'església del segle XI i no amb l'edifici posterior bastit al segle XII, al qual feia referència.

en la seva impressionant activitat rectora de les esglésies catalanes al segle XI. Recordem també que Oliba fou nomenat bisbe de Vic l'any 1018, just després del seu últim pelegrinatge a Roma (ABADAL, 1986, p. 141-277).

El context històric ens ajuda, doncs, a entendre les característiques, tipologia i influències que s'esdevingueren en època medieval en el marc de l'arquitectura romànica i concretament en la inspiració d'Oliba en construir l'església de Santa Maria la Rodona. Per altra banda, els paral·lels existents, sobretot al nord d'Itàlia, ens permeten imaginar i interpretar el que les dades arqueològiques, a causa de l'estat d'arrasament, no permeten fer respecte de l'edifici del segle XI.

La necròpolis dels segles XI-XII

L'existència de l'església implicà, evidentment, la creació d'una necròpolis al seu voltant i sobretot pel caràcter parroquial de l'església de Santa Maria (JUNYENT, 1976, p. 49).

Durant la intervenció arqueològica s'han posat al descobert les restes de 8 tombes que han de relacionar-se amb l'església del segle XI. Totes es troben situades fora del perímetre de l'edifici, orientades est-oest i amb tipologies de fossa ovalada excavada al terra i amb coberta de lloses. En algun cas, la tomba està tallada pel mur perimetral de l'església posterior, construïda durant la segona meitat del segle XII.

Santa Maria la Rodona. L'església del segle XII

Malgrat la important reconstrucció de l'església de Santa Maria, culminada vers l'any 1038 per iniciativa del bisbe Oliba, entre els anys 1141 i 1180 fou bastit un nou edifici, també de planta circular, a partir del qual sembla que s'originà el nom de Santa Maria la Rodona. Són de sobres conegudes les dades documentals sobre els orígens d'aquest nou edifici, com són també d'especial interès les descripcions escrites de finals del segle XVIII, redactades amb motiu de la llarga polèmica que culminà amb la demolició de l'església.

A partir dels treballs arqueològics sabem ara que el nou edifici substituï totalment l'església anterior aixecada per Oliba i construïda ja amb planta circular. No deixa de sorprendre l'existència d'aquesta nova reconstrucció després de poc més de cent anys d'ençà de la construcció d'Oliba i sembla poc probable que la reconstrucció del segle XII respongués a causes estructurals o de deteriorament. És per tant d'especial interès intentar entendre i explicar els motius pels quals en tan poc espai de temps es decidí construir un edifici de nova planta i quins contextos històrics específics podien haver propiciat la nova construcció.

Si bé és cert que la catedral de Sant Pere fou també objecte d'algunes reformes a mitjan segle XII, aquestes es limitaren únicament a l'afegit d'alguns elements decoratius –com la portada esculpida–, l'ampliació d'alguns espais o el reforç d'algunes estruc-

tures de l'edifici. En cap cas es procedí a una reconstrucció total sinó que es mantingué el conjunt existent construït també per Oliba un segle abans.

La Rodona, en canvi, fou objecte d'una total renovació en què s'inclogué una portada esculpida, al davant mateix de la també nova portada de la catedral de Sant Pere, models probablement predecessors de la façana de Ripoll.

Ateses aquestes qüestions, creiem que hi ha motius més enllà dels purament arquitectònics que determinaren la reconstrucció total de Santa Maria, motius que, al costat de la descripció de les restes aparegudes plantejarem també en aquest apartat.

Per altra banda, i com s'ha posat de manifest en les fases anteriors, tot i l'abundant documentació escrita respecte al tema, la intervenció arqueològica ha posat al descobert l'existència d'elements de l'església del segle XII, desconeguts fins ara, i s'ha evidenciat que algunes de les hipòtesis establertes sobre la seva planta i tipologia són errònies.

L'església del segle XII. Les restes arqueològiques

En primer lloc, les dades arqueològiques han evidenciat que el gran mur circular que ocupa tot l'espai central de la plaça de la catedral correspon al mur perimetral d'una església de planta circular, de proporcions monumentals, tant per l'espai que ocupa com per les dimensions pròpies del mur. El descobriment total d'aquest mur permet confirmar la planta circular de l'edifici, però descarta totalment l'existència d'una capçalera semicircular diferenciada, tal com s'havia proposat en estudis i hipòtesis anteriors.

Es tracta d'un mur circular continu, sense cap interrupció, que delimita un diàmetre interior de 15,25 metres. Aquest mur correspon en tot el seu traçat a nivells de fonamentació i presenta una amplada més que considerable: 2,60 metres. Tenint present aquesta fonamentació i considerant que la part superior del mur—l'obra vista—havia de ser sensiblement més estreta, és probable establir un diàmetre real de l'interior de l'església d'uns 14,85 metres aproximadament.

Cal recordar, però, que, tot i que s'ha documentat gran part del mur circular que definiria l'església de la Rodona, la limitació de l'àrea d'excavació a la zona de la plaça no ha fet possible descobrir-lo en la seva totalitat, ja que la part de la portada està situada sota l'actual escalinata de la catedral, zona on no s'ha intervingut. Malgrat això sabem, a partir dels sondejos fets l'any 1998, que sota les escales es conserven les restes de la portada i part de la paret vista de la façana de llevant de l'església del segle XII.

La forma constructiva del mur és a base de pedres mitjanament desbastades a manera de carreus, formant filades horitzontals i lligats amb morter de calç de color rosat.

La construcció d'aquesta gran església al segle XII implicà evidentment l'enderroc de l'anterior edifici, construït al segle XI. Per aquest motiu, part de les estructures de l'edifici anterior quedaren soterrades dins el perímetre del nou temple.

La cripta

Una de les importants novetats sorgides de la intervenció arqueològica ha estat la constatació que l'església del segle XII disposava des dels orígens d'una cripta, l'existència de la qual era totalment desconeguda ja que mai apareix citada en les descripcions dels segles XVII i XVIII.

L'espai se situa, com és habitual a la part central de l'edifici del segle XII i fou construïda al lloc on s'ubicava l'antic absis semicircular del segle XI i del qual s'ha conservat la fonamentació. Es tracta d'una cripta de dimensions reduïdes, que fou construïda a partir de l'aixecament d'un mur semicircular a manera de capçalera, que s'adossa a nord i sud amb el fonament de l'estructura de l'absis del segle XI. Les parets laterals de la cripta (nord i sud) devien estar definides per la cara interior del mateix mur de l'antic absis del segle XI.

No s'ha de considerar casual que l'espai on s'ubicà la cripta del segle XII correspongui al lloc on se situava l'absis del segle XI, ja que fou la mateixa construcció del nou edifici el que implicà l'enderroc de l'anterior. Entenem per tant que els executors del nou projecte coneixien perfectament l'edifici del segle XI i que construïren la nova església deixant les restes de la vella església perfectament centrades dins el cercle del nou edifici, cosa que facilità també la correcta situació de la cripta. Creiem també que devia haver-hi una voluntat expressa de construir la nova cripta a l'antic espai de l'absis, d'especial simbolisme religiós, per construir la nova cripta.

No tenim evidències arqueològiques sobre el tram de paret oest que tancava la capçalera de la cripta original, ja que aquest sector fou notablement remodelat al segle XVI.

Tal com hem dit, la cripta defineix una planta amb capçalera semicircular, els murs de la qual recolzen parcialment en l'estructura del segle XI i són construïts a partir de la tècnica de l'aplatat, a partir d'una base de carreus rectangulars, molt ben treballats, sobre els quals recolza un mur construït internament a base de pedra irregular banyada amb morter de calç que fou folrat a la part vista (interior de la cripta) amb plaques de pedra ben tallades. L'estat actual de les restes ha conservat encara algunes d'aquestes peces d'aplatat, tot i que en gran part de la capçalera de la cripta aquesta forma constructiva s'evidencia únicament a partir de les empremtes visibles al mur.

La tècnica de l'aplatat és un sistema conegut, tot i que poc comú, dins l'arquitectura medieval del segle XII. Un dels exemples més coneguts correspon a la portada de l'església del monestir de Sant Pere de Rodes, construïda al segle XII pel mestre de Cabestany, a partir de la col·locació de plaques de marbre decorades sobre el mur de la portada. En aquest cas, evidentment, l'obra responia a un projecte més ambiciós i luxós, a base de marbre. L'aplatat de la Rodona de Vic es limità, almenys pel que denoten els elements conservats, a un aplacat a base de pedra, sense decoracions.

A la capçalera d'aquesta cripta, de forma semicircular i delimitada per un petit graó, s'hi devia ubicar possiblement un petit altar del qual no s'ha conservat cap resta,

ja que les restes de la capçalera corresponen a una remodelació efectuada en època moderna. A causa de l'alt grau d'arrasament ocorregut a l'edifici no hi ha tampoc evidències arqueològiques que permetin constatar el tipus de coberta de la cripta tot i que per la seva cronologia creiem que possiblement estaria coberta amb una volta de canó.

L'estructura de la cripta original fou notablement transformada en època moderna, concretament al segle XVI, per la qual cosa no coneixem de forma exhaustiva la seva fisonomia inicial. Per aquest fet no coneixem tampoc el tipus de pavimentació que cobria la part central de la cripta, ja que aquesta també fou remodelada al segle XVI.

La intervenció arqueològica ha documentat també les restes dels murs que definien la part baixa d'accés a la cripta, al costat est, a la zona on s'ubicarien les escales. Presenten una tipologia constructiva igual al mur de la capçalera del segle XII. Es tracta de dos murs independents, un dels quals és adossat a les restes del mur de la nau de l'església del segle XI.

El mur del cantó nord també devia lliurar-se originàriament a les restes del mur de la nau del segle XI. En aquest cas, però, les reformes i afegits d'època moderna emmascaren aquesta relació. Cadascun d'aquests murs, a la part corresponent a l'interior de la cripta, conserva el fragment de la base d'una columna.

L'anàlisi d'aquestes restes, tant per la situació com per l'espai que delimiten ambdues estructures, ens permet interpretar que es tracta dels murs que definien la zona d'accés a la cripta, a l'entrada de la qual devien situar-s'hi dues columnes ornamentals. Per altra banda, i atès que ens trobem a la zona inferior d'accés a la cripta, és clar que cal vincular aquests elements amb l'existència de les escales que hi donaven accés, escales actualment desaparegudes i que, com veurem, foren transformades en època moderna.

Resumint les dades descrites fins ara, podem dir que ens trobem davant un edifici de planta totalment circular, de grans dimensions i sense cap tipus de capçalera diferenciada. Per la definició de la seva distribució interior i dels elements que la conformaven, només podem remetre'ns a la descripció que se'n fa en els documents del segle XVIII, ja que en aquest cas l'arqueologia no permet cap nova interpretació atesa la conservació únicament dels nivells de fonamentació. La lectura del text ens permet fer-nos una idea força clara de com era l'interior de l'església de Santa Maria en aquells moments.

“..Todos los entierros antes de entrar en la Catedral entraban y pasaban por la Redonda, y con la campana de ella se hace la última señal para las horas del coro de la Catedral, todas las cuales cosas, y el no distar de ambas iglesias mas que unos ochenta palmos, mediando el cementerio, y estando las puertas principales de ambas la una enfrente de la otra, indican haver sido, y ser la Redonda una misma cosa con la catedral, ó una parte principal de ella. Diósele el nombre de Rotunda o Redonda por la forma en que fué reedificada y construida en el siglo undécimo, pues en efecto forma un círculo perfecto. Su diámetro era de 128 palmos comprendiendo el grueso de la pared, que era

Figura 5. Vista aèria de les restes de la cripta (segle XII)

de grande espesor, toda de piedra de sillería por ambas caras; y estaba enteramente aislada, sin estribo alguno más que el de ocho faxas verticales de muy poco resalte, a las que correspondían por la parte interior otras tantas pilastras en las que estaban empotradas unas columnas que subían hasta el arranque de la bóveda. Ésta era también de piedra y formaba como una cúpula en medio de la cual se levantaba una linterna a manera de torre redonda que servía para dar luz a la iglesia, pues no había en ella otras ventanas que unas como troneras a los cuatro lados muy angostas, que daban poca luz. Servía también la dicha torre de campanario, que en los últimos tiempos estaba desmochado y en parte derruido por la violencia de un rayo, y a él se subía por una escalerilla estrecha, arrimada a la pared por la parte interior hasta cierta altura, en que introducida en la pared continuaba por dentro de ella hasta encima de la bóveda. Tenía la Redonda dos puertas, la principal a la parte oriental enfrente de la de la catedral y estaba adornada por una portada con columnas y otros ornatos caprichosos del estilo gótico: la otra puerta estaba en la parte del mediodía; tenía dos columnas entregadas en el grueso de la pared y el arco de su dintel seguía el mismo círculo que el edificio. Dentro de la iglesia había algunos altares baxo de arcos y columnas dóricas, que sin duda se añadieron en tiempos posteriores y en el principal se veneraba la imagen de la Santísima virgen María su titular...” (POU i COMELLA, 1803, p.10)

La lectura d'aquest document ens permet observar que no se cita en cap cas l'existència d'una cripta, la presència de la qual sí que s'ha constatat a partir dels treballs arqueològics. És difícil considerar que un element com la cripta fos obviat premeditadament perquè es considerés un espai sense importància. Creiem que si la cripta hagués estat visible se n'hauria citat l'existència com es fa de la resta d'espais i elements descrits.

És per tant obvi que, en el moment de redactar les esmentades descripcions, la cripta ja no era visible i que possiblement se'n desconeixia la seva antiga existència. Per aquest motiu és raonable que mai no se'n citi l'existència i que, per tant, els estudis posteriors, basats en la documentació escrita, mai no hagin reflectit l'existència d'aquest espai. Aquesta possibilitat té el suport de forma clara de la intervenció arqueològica, ja que l'estratigrafia documentada a l'interior de la cripta denota un soterrament i amortització d'aquesta en la fase entre els segles XVII i XVIII. A partir d'aquí la cripta fou totalment oblidada i la seva existència només ha pogut ser constatada a partir dels treballs arqueològics fets ara.

Santa Maria la Rodona al segle XII. La influència del Sant Sepulcre de Jerusalem

Com ja hem assenyalat anteriorment no deixa de ser sorprenent la reconstrucció total a què fou sotmesa l'església de Santa Maria a mitjan segle XII, sobretot si tenim present que l'antic edifici havia estat bastit només cent anys abans pel bisbe Oliba. És cert que podríem associar aquest canvi a possibles defectes o problemes de fàbrica, però creiem poc probable aquesta hipòtesi, tant per la solidesa que, segons les restes arqueològiques, presenten els fonaments d'aquest edifici com pel fet que si fos així, hauria estat molt més probable una reforma puntual de les parts i els elements deteriorats.

L'anàlisi de les dades arqueològiques, documentals i bibliogràfiques, ens inclinen a plantejar que la nova reconstrucció de la Rodona obeí a voluntats associades a contextos històrics i corrents ideològics concrets i independents a possibles problemes estructurals de l'església d'Oliba i que en aquest cas sí que podria vincular-se amb un context de continu creixement dels contactes amb Terra Santa i la proliferació dels pelegrinatges a Jerusalem.

Són també nombrosos els exemples d'esglésies que arreu d'Europa es construïren segons el model de l'edifici de Jerusalem, aixecat per l'emperador Constantí. Els edificis medievals imitaren la seva planta influïts per l'interès i el simbolisme del singular temple de Terra Santa: «...La Rotonda del "Anastasis" como el edificio del Sepulcro fueron objeto en Occidente y con finalidad devota, de un sinúmero de imitaciones más o menos fieles, sobretudo durante la alta Edad Media...» (CARDINI, 1999, p. 333-334)

Si bé les restes arqueològiques no permeten explicar el context històric i la mentalitat que culminà amb el bastiment d'una nova església, algunes fonts documentals ens permeten intuir i interpretar els motius d'aquesta renovació. Al llarg del segle XII, és coneguda arreu d'Europa la propagació dels viatges i pelegrinatges a Terra Santa, motivats per la conquesta d'aquestes terres l'any 1099. L'establiment de relacions i contactes amb Jerusalem arribà també a la Seu de Vic. L'any 1111 l'abat Bernat de Santa Maria de l'Estany i dos canonges de la catedral de Vic, Tedmar Miró de Castellterçol i Ramon Folc, emparentats amb la família dels senyors de Lluçà, iniciaren el viatge a Terra Santa. En aquest viatge, Ramon Folc va portar una carta del bisbe de Vic Ramon Gaufred al patriarca de Jerusalem, demanant d'establir una relació d'agermanament amb la comunitat canonical del Sant Sepulcre, creada l'any 1099, després de la conquesta de Jerusalem.

L'agermanament de la catedral de Vic amb el Sant Sepulcre es va fer efectiu l'any 1126, quan el bisbe Ramon Gaufred, juntament amb tot el capítol de la catedral de Vic, va lliurar al patriarca Warmond i al prior Girard les esglésies dels Prats del Rei i la de Sant Andreu de la Manresana a la Segarra.⁸

A través d'aquest conjunt de dades històriques considerem probable que la reconstrucció de l'església de Santa Maria, al segle XII, estigui vinculada a l'estreta relació que s'esdevingué entre la catedral de Vic i la comunitat del Sant Sepulcre de Jerusalem, fet que probablement impulsà la construcció d'un nou edifici, la tipologia del qual, en aquest cas, presenta més paral·lelismes amb l'edifici del Sant Sepulcre, construït per l'emperador Constantí al segle IV, destruït al segle X i reconstruït l'any 1048, respectant la planta rodona de l'edifici.

La nova Rodona de Vic s'allunyava, doncs, dels models italians que un segle enre havien inspirat el bisbe Oliba. El nou edifici definia una planta circular contínua, sense capçalera i amb una portada esculpida d'acord amb l'estil de la portada de la catedral de Sant Pere, també reformada durant el segle XII. A diferència de l'anterior, a la nova església s'hi construï també una petita cripta, que denota també la monumentalitat del nou edifici.

La renovació de l'església ha d'inscriure's i relacionar-se dins aquest context històric. La nova construcció de Santa Maria s'emmarca, doncs, plenament en el context d'estretes relacions amb el Sant Sepulcre i en la tasca del bisbe Ramon Gaufred com a representant dels interessos del Sant Sepulcre a Catalunya. Així resumeix J.M. Masnou aquestes relacions: "...L'agermanament amb la canònica del Sant Sepulcre va donar un gran prestigi al bisbe Ramon i a la canònica de Vic i alhora va propiciar el desenvolupament d'un important programa de renovació arquitectònica: allargament del cor dels

8. les dades sobre l'agermanament de la catedral de Vic amb el Sant Sepulcre han estat extretes de l'estudi de mossèn Josep M. Masnou: MASNOU I PRATDESABA, J. M. "El bisbat de Vic durant l'episcopat de Ramon Gaufred (1110-1145)". *Revista Catalana de Teologia*. Barcelona Facultat de Teologia de Catalunya, p. 268-272.

canonges, construcció d'una tribuna i, sobretot, la construcció de l'església de la Rodona, que serà consagrada solemnement el 27 de maig de 1180 pel bisbe Pere de Redorta." (MASNOU, p.268-293)

La monumentalitat i les característiques de la nova església, i probablement també el cost de les obres, implicaren un llarg procés constructiu que ni el canonge Bonfill ni el bisbe Gaufred, promotors de l'obra, veieren culminat. Guillem Bonfill morí el mateix any de l'inici de les obres, el 1041, i el bisbe Gaufred quatre anys més tard, el 1145. La nova església no fou consagrada fins l'any 1180, sota l'episcopat de Pere de Redorta.

Cal, doncs, tenir present que és aquest singular edifici construït al segle XII el que perdurà i mantingué la seva originalitat fins a la seva polèmica demolició esdevinguda vers l'any 1787. És també aquesta església la que ha estat objecte d'estudis, interpretacions i restitucions que ara han de ser revisades a resultes de les noves dades arqueològiques. En aquest sentit, la historiografia generada l'havia interpretat com un edifici d'influència italiana, interpretació que s'adequa molt més clarament amb l'església construïda per Oliba i no pas a la reedificació del segle XII. En aquest cas, creiem que, per les dades esmentades i les característiques que presenten les restes, sí que cal relacionar-lo amb els corrents de l'època que prenen com a referent l'església del Sant Sepulcre de Jerusalem. Santa Maria la Rodona és, per tant, almenys des del segle XI, un monument cabdal en l'arquitectura de l'època, per les diferents influències que s'hi esdevingueren tant al segle XI com al segle XII.

La necròpolis dels segles XII-XIII

Com en els casos anteriors, a l'entorn de l'església s'originà una extensa àrea de necròpolis de la qual només s'ha documentat un únic enterrament, ja que la intervenció arqueològica no preveia l'excavació de l'entorn de la Rodona. És, però, més que probable l'existència de moltes altres tombes a l'entorn del perímetre d'aquesta església amb una àmplia cronologia, des dels segles XII-XIII fins al segle XVIII i potser amb restes anteriors al segle IX, per la qual cosa resulta d'especial interès l'excavació arqueològica de la resta de l'espai ocupat per la plaça. L'únic enterrament documentat i excavat correspon a una tomba de cista, construïda a base de còdols, orientada est-oest i situada arran de la cara exterior del mur perimetral de l'església. A causa de la seva superficialitat, sota mateix del paviment actual de la plaça, no conservava la coberta. Per la seva tipologia cal situar-la cronològicament entre els segles XII-XIII.

Santa Maria la Rodona. Les reformes del segle XVI

Tal com hem assenyalat l'església construïda al segle XII, fou l'edifici que perdurà, en termes generals, fins a la seva demolició definitiva.

Com és habitual en edificis amb una llarga perduració en el temps, l'església de la Rodona fou objecte d'algunes modificacions interiors, motivades tant per l'adaptació a les noves necessitats com per la reparació d'alguns dels seus elements originals. És el

cas de la construcció de nous altars a l'interior del recinte eclesiàstic i l'obertura de noves capelles en els seus murs, reformes que s'esmenten en la documentació escrita conservada.

Aquestes transformacions afectaren i transformaren lleugerament l'espai interior de l'església, però al llarg de l'edat mitjana devia mantenir inalterable la seva forma i la seva original fisonomia exterior. Quant a l'interior de l'església és difícil pensar que, des del moment de la seva construcció, l'edifici romangués intacte i aliè a qualsevol reforma. Tot i això, l'arqueologia només ha permès identificar reformes a partir del segle XVI, tot i que pel que esmenta la documentació escrita, és més que probable que, almenys l'interior, hagués estat més o menys remodelat als segles XIV-XV.

Posteriorment, a través de la documentació escrita, coneixem l'existència l'any 1575 d'importantes reformes que implicaren la demolició i reconstrucció del cimbori. L'existència d'aquestes referències documentals ens porten a interpretar que, a banda de la transformació del cimbori, es podia haver dut a terme la remodelació d'altres estructures o espais, ja que les dades arqueològiques obtingudes denoten clarament que la cripta original fou objecte d'una important transformació al segle XVI. Val a dir que la imprecisió de les restes arqueològiques no permet situar de forma clara en quin moment del segle XVI es dugué a terme aquest canvi, tot i que creiem probable que, atesa l'entitat que semblen haver tingut les reformes de 1575, és possible que fos en aquest moment quan es remodelà la cripta.

Cal destacar també que, excepte en el cas de la cripta, les restes arqueològiques conservades corresponen sempre a nivells de fonamentació, per la qual cosa ha estat impossible identificar qualsevol indici de les reformes succeïdes a l'interior de l'església al llarg dels segles. Únicament la cripta, pel fet de ser un espai subterrani, presenta evidències d'aquest tipus.

Les reformes de la cripta. Segle XVI

Atesos els resultats obtinguts a partir de la intervenció arqueològica, l'espai de la cripta fou notablement reformat al segle XVI. Les restes conservades evidencien la reforma de la primitiva capçalera, inicialment semicircular, amb la substitució del mur original per un de nou que la convertia en capçalera recta. La forma constructiva d'aquesta estructura és a base de pedres petites i mitjanes, lleugerament desbastades a la cara vista, amb fragments de maó massís, tot lligat amb morter de calç.

La seva tipologia constructiva presenta notables diferències respecte als murs conservats de la cripta original. En aquesta zona i adossat a aquest nou mur per la cara interior, s'han documentat les restes d'una estructura rectangular, possiblement associada a l'existència d'un altaret, construït coetàniament a la remodelació de la capçalera, al segle XVI.

La modificació d'aquest espai afectà també els dos murs laterals que, a banda i banda, delimitaven aquest àmbit. La reforma consistí en la construcció de dos murs,

adossats als murs laterals de la cripta original. La seva forma constructiva, a base de pedres sense treballar amb un enlluït de calç a la cara vista, denota clares diferències respecte als murs conservats de la cripta del segle XII i la tipologia s'allunya clarament de les formes constructives d'època romànica. Aquest fet i la contrastació amb altres dades obtingudes ens permeten apuntar que es tracta també d'una reforma del segle XVI.

La cripta fou objecte d'altres reformes importants, com la remodelació del paviment anterior, del qual no hem documentat cap resta. La nova pavimentació es construí a base d'una preparació de morter de calç sobre la qual es disposà el paviment de rajoles rectangulars.

A la zona central de la cripta, hi foren construïdes dues estructures rectangulars, a manera de banquetes adossades a cadascun dels murs laterals. Les restes conservades semblen indicar que es tracta d'estructures poc elevades, d'uns 20 centímetres d'alçada. La funció d'aquestes banquetes és desconeguda, tot i que per la seva situació i característiques podria tractar-se d'estructures on devien recolzar sepulcres funeraris, ja que recordem que en molts casos la cripta és destinada a funcions funeràries.

És també durant la fase de reformes del segle XVI quan, a la part central de la cripta, s'excavà la fossa d'una tomba, de planta rectangular, sense indicis de la coberta i que es trobava farcida d'un estrat de terra i runa, molt similar al que reomplia la totalitat de l'espai de la cripta. Al fons d'aquesta tomba es documentaren únicament part de les restes d'un individu, concretament els peus. La manca de la resta de l'esquelet cal relacionar-la amb un trasllat de l'individu que ocupava la tomba.

Fou també transformada la zona d'accés a la cripta, amb la construcció d'una nova escala, de la qual es conservava l'estructura dels dos graons inferiors, construïda a base de pedres escantonades a la cara exterior, mentre que la part interna és constituïda per pedres irregulars lligades amb calç. Considerem que aquesta estructura devia anar coberta amb lloses o llosetes ben treballades per tal de donar regularitat i certa presència a l'escala. Aquesta transformació devia implicar una modificació notable de la forma de l'antiga escala i les estructures que la definien. La nova estructura fou adossada a la cara vista dels dos antics murs que definien a banda i banda la primitiva escala de forma oberta i que es convertí en una escala recta.

A través dels vestigis arqueològics és força clar el procés de renovació de la cripta. Per altra banda, la contrastació d'aquestes dades amb les d'alguns documents escrits que esmenten importants reformes a l'església l'any 1575 ens permeten interpretar que possiblement també la cripta fou reformada en aquest moment. Cal dir també que desconeixem si el motiu de les reformes responia al mal estat d'aquest espai o a una reforma purament estètica adaptada als gustos de l'època.

Santa Maria la Rodona. Els canvis del segle XVII

La desaparició de la cripta

Posteriorment a la remodelació succeïda al segle XVI, és clarament detectable una anul·lació de l'antiga cripta de l'església de Santa Maria. Aquest fet es documenta arqueològicament a partir de la presència, com ja hem esmentat, en tot aquest espai, d'un potent nivell de reompliment, compost de runa i terra, que la cobrí completament i que implicà la seva definitiva desaparició. Dins aquest estrat s'han pogut documentar alguns fragments de ceràmica i restes constructives, que han de situar-se cronològicament al segle XVII.

Aquest fet permet, per altra banda, explicar el perquè en les descripcions de l'església, escrites durant i després de la seva polèmica demolició, no s'esmenta mai l'existència d'una cripta dins l'església i que l'existència d'aquest espai hagi estat un fet totalment desconegut fins a l'actualitat.

L'anàlisi de les dades obtingudes indica que l'anul·lació de la cripta devia produir-se entre finals del segle XVII i la primera meitat del segle XVIII, anys abans de la demolició total de l'església de Santa Maria.

Quant al moment de demolició de la cripta, creiem que ha de vincular-se amb les dades documentals que esmenten que la caiguda d'un llamp sobre el campanar l'any 1695 enderrocà el mateix campanar i gran part del teulat de l'església i implicà l'obertura de diverses esquerdes en els murs de l'edifici. A causa d'aquests esdeveniments, l'església hagué de ser reparada, tot i que el campanar no fou reconstruït fins a l'any 1722.

Per altra banda, la presència d'altres elements construïts en aquesta zona ajuda a confirmar la hipòtesi sobre el rebliment de la cripta, ja que foren construïts enmig del mateix estrat de terres que reomplia el seu interior. Es tracta d'una estructura de planta quadrangular, construïda a base de parets d'entre 40 i 50 cm, de factura força maldestra, a base de pedres irregulars lligades amb calç, i amb un parament més o menys uniforme a la cara interior, corresponent a la cara vista. La cara exterior és absolutament irregular, ja que es tracta d'un element subterrani, no elevat, cobert pels costats externs per la terra on fou excavat.

Aquesta estructura ha estat identificada com un dipòsit funerari. A partir de l'estratigrafia, és força clar que l'esmentat dipòsit fou construït posteriorment al rebliment de la zona de la cripta, ja que un dels murs d'aquesta estructura, situada al bell mig de l'antiga entrada de la cripta, retalla clarament el nivell de reompliment. Per altra banda, la mateixa situació d'aquest element, just al mig d'on se situava l'accés a la cripta, ens indica que fou construït un cop aquesta ja havia estat inutilitzada.

Durant la intervenció arqueològica es posà al descobert un segon dipòsit funerari, d'aquesta mateixa tipologia i cronologia. En aquest cas, estava situat a la zona nord, a l'interior del perímetre de l'església del segle XII. La seva construcció, també a base de

murets d'entre 40 i 45 cm, implicà la destrucció parcial dels fonaments dels murs de la nau de l'església del segle XI, que foren retallats per tal d'adequar-los a la forma quadrangular del dipòsit. La forma constructiva era idèntica a l'anterior i en aquest cas l'estructura conservava una petita part de la coberta, les restes de la qual ens permeten interpretar que era constituïda per una volta d'obra.

A l'interior d'aquests dipòsits no s'hi documentà cap resta antropològica ni cap estratigrafia arqueològica representativa, ja que possiblement haurien estat buidats abans de la demolició de l'església, amb el trasllat de les restes òssies.

Així doncs, sembla probable que els desperfectes ocasionats pel llamp caigut l'any 1695 foren de magnitud considerable i que, fins i tot després de la seva reparació, l'església conservà esquerdes i mancances estructurals cosa que, com veurem més endavant, fou un dels motius utilitzats per aconseguir la demolició definitiva de l'edifici. És també suposable que, amb la caiguda de la coberta es produïssin desperfectes importants a l'interior i que possiblement la cripta s'hagués vist afectada. Fou probablement aquest el moment i el motiu de la seva desaparició. En aquest sentit, les dades arqueològiques presenten clares coincidències amb el context i els fets que s'esmenten en la documentació escrita.

El rebliment de la cripta en aquesta època es corrobora també a partir de la presència de diversos enterraments la fossa dels quals fou excavada en el nivell de terres que rebleix la cripta. Aquests enterraments han de situar-se cronològicament entre finals del segle XVII i el segle XVIII i la seva situació ens indica clarament la inexistència ja de la cripta.⁹

La demolició de Santa Maria la Rodona: la plaça de la Catedral, segles XIX-XX

La importància de l'església de Santa Maria la Rodona es troba implícita en la seva pròpia història. També, però, el seu peculiar final i el record de la llarga polèmica esdevinguda l'han convertida encara més en un edifici singular i així ha esdevingut un dels elements patrimonials més emblemàtics i més presents en la memòria històrica de la ciutat de Vic.

L'església fou enderrocada vers l'any 1787, amb motiu de la construcció de la nova catedral neoclàssica que significà la desaparició de dos dels edificis més emblemàtics de la ciutat: la catedral romànica de Sant Pere i l'església de Santa Maria. Per explicar la llarga polèmica que culminà amb la seva demolició exposem els estudis ja existents fets per E. Junyent i per Miquel Mirambell.

9. S'han documentat un total de 20 enterraments d'aquesta època, tots a l'interior del perímetre de l'església. Es tracta en tots els casos de fosses rectangulars, excavades als nivells superiors, dins les quals es documenta l'esquelet orientat en alguns casos E-W i en d'altres N-S. En alguns enterraments, s'hi localitzaven restes de rosaris i medalles i alguns fragments de claus de ferro que indicarien l'enterrament amb taüt de fusta.

Des de l'any 1781, Santa Maria la Rodona, situada just davant de la catedral de Sant Pere, esdevingué un important destorb per als objectius de reconstrucció de l'antiga catedral. Però la proposta de demolició de la Rodona suscità una llarga polèmica entre el Bisbat de Vic i la Real Academia de San Fernando. Mentre els primers defensaven el poc interès de l'antiga rotonda i el mal estat en què es trobava l'edifici i consideraven prioritària la construcció d'una nova catedral adient als nous temps, els segons s'oposaven i vedaven la seva demolició argumentant que es tractava d'un monument romà únic i d'interès inqüestionable.

L'estira-i-arronsa entre Vic i Madrid es mantingué en les seves postures inamovibles, fins que s'obtingué el permís d'enderroc, el 7 de novembre de 1787.

A més d'aquest decret, l'Arxiu Episcopal de Vic conserva documents anteriors a la seva demolició que ens informen de l'estat de l'edifici i, sobretot, de com era valorat pels vigatans de les acaballes del segle XVIII. Un exemple és un esborrany d'un document datat a Vic el 19 de novembre de 1785, on els diputats de la nova fàbrica de la catedral argumenten l'enderroc a partir del seu penós estat i de la inutilitat de l'edifici com a església de culte.

“...Cuyos defectos, peligros y circunstancias sin duda ya motivaron en tiempo atrás al difunto Señor Obispo Hartalejo, prohibir no se parare Monumento en el Jueves y Viernes Santo que era la única vez del año en que se exponía el Santísimo y sucesivamente se quitaron por orden del mismo Señor Obispo las ymágenes de la Virgen Santísima titular, y quasi profanada. La voz común del Pueblo, el qual inflamado de los ardientes deseos de ver restablecida la Iglesia Cathedral, y Parroquial, hace tiempo que no espera para derribar aquel edificio de la Redonda, sino el permiso...”¹⁰

L'informe obligava a construir una nova capella en record de l'antiga Rodona a l'angle exterior dels claustres gòtics de la catedral, traslladats en aquest lloc també amb motiu de la construcció de la catedral neoclàssica.

A l'espai on se situava la portada de l'antiga Rodona s'hi construí l'atri de la nova catedral i la resta fou ocupada per la plaça encara existent, coneguda com a plaça de la Catedral. De l'antiga església enderrocada només en quedà el monument imposat per l'Academia de San Fernando i col·locat al bell mig de la nova plaça de la catedral, on se situava l'antic edifici de la Rodona.

10. Referències extretes de: MIRAMBELL, M. (2004) “La demolició de l'església de Santa Maria de la Rodona de Vic. Un exemple d'actuació sobre el patrimoni eclesiàstic al final del segle XVIII”. A: *IV Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. Església, societat i poder a les terres de parla catalana*. Universitat de Vic. 20 i 21 de febrer de 2004. (En premsa)

BIBLIOGRAFIA

- AEV - ARXIU EPISCOPAL DE VIC. "Papers de l'Obra de la Catedral"
- AINAUD, J. (1953) "Dades inèdites sobre la catedral romànica de Vich". *Ausa*, vol. I. Patronat d'Estudis Ausonencs. Vic.
- ALMAGRO, M.; SERRA-RÀFOLS, J.C.; COLOMINAS, J. (1945) *Carta Arqueològica de España (Barcelona)*. Madrid: CSIC.
- BARRAL, X (1979) *La catedral romànica de Vic*. Artestudi edicions. Barcelona.
- BARRAL, X. (1986) "Catedral (o Sant Pere de Vic)". A: *Catalunya Romànica*, vol. III (Osona - II). Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- BARRAL, X (2004) "Els retorns a l'Antiguitat: una obsessió artística medieval". A: *Mediterraneum. L'esplendor de la Mediterrània medieval. Segles XIII-XV*. Barcelona: IEMED – Lumberg Editors.
- DALMASES, N.DE; JOSE I PITARCH, A (1986) "Els inicis i l'art romànic. S.IX-XII." A: *Història de l'Art Català. Vol.I*. Barcelona: Edicions 62.
- ENRICH, J.; SALES, J.; ENRICH, J. (2003) "Les necròpolis tardoantigues i altmedievales a l'Anoia: els rituals d'enterrament i les seves pautes i models d'interrelació a l'espai rural" A: *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002. ACRAM - Ajuntament de Sant Cugat del Vallès, p. 662-673
- GUDIOL, J. [1897] (1981) *Els claustres de la Catedral de Vic*. Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs (Osona a la Butxaca; 3).
- JUNYENT, E. (1955-57) "La iglesia de la Rodona". *Ausa*, vol. II. Patronat d'Estudis Ausonencs. Vic.
- JUNYENT, E. (1969) *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vich*. Vic: Patronato de Estudios Ausonenses.
- JUNYENT, E. (1976) *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona: Curial (Documents de Cultura; 13).
- JUNYENT, E. (1987) *Monuments romànics d'Osona*, Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs. (Osona a la Butxaca; 10)
- MASNOU I PRATDESABA, J.M. "El bisbat de Vic durant l'episcopat de Ramon Gaufrèd (1110-1145)". *Revista Catalana de Teologia*. Facultat de Teologia de Catalunya. Barcelona.
- MESTRES, I.; PUJADES, J.; ROCAFIGUERA, M. (1992) *Memòria de l'excavació arqueològica d'urgència realitzada a l'església Catedral de Vic (Osona), 1992*. Servei d'Arqueologia. Inèdita.
- MIRAMBELL, M. (2004) "La demolició de l'església de Santa Maria de la Rodona de Vic. Un exemple d'actuació sobre el patrimoni eclesiàstic al final del segle XVIII" A: *Actes del IV Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla catalana. Església, societat i poder a les terres de parla catalana*. Universitat de Vic, 20 i 21 de febrer de 2004. [En premsa]
- PUJADES, J.; ROCAFIGUERA, M.; SUBIRANAS, C. (1993) *Programa d'Arqueologia Urbana. Ciutat de Vic. 1992*. Fitxes núms. 61 i 117. Direcció General del Patrimoni Cultural / Ajuntament de Vic. Inèdit.
- PUJADES, J.; SUBIRANAS, C. (2001) *Memòria de l'excavació arqueològica al subsòl de la plaça de la Catedral (Vic, Osona) (31 d'agost - 25 de setembre, 1998)*, Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya. Inèdit.

- ROSSI, M. (2004) *La Rotonda di Brescia*. Brescia: Jaca Book. (Patrimonio Artistico Italiano)
- SÁNCHEZ, E. (2000) “La intervenció arqueològica a la capella dels claustres de la Seu de Manresa”, A: *Actes del I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. 15 anys d'intervencions arqueològiques: mancances i resultats*. Igualada, 13, 14 i 15 de novembre de 1998. ACRAM – Ajuntament d'Igualada.
- SUBIRANAS, C. (2005) “L'església de Santa Maria la Rodona de Vic (Osona). A: *Arqueologia Medieval*. Revista de l'Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM). [En premsa]
- VIGUÉ, J. (1975) *Les esglésies romàniques catalanes de planta circular i triangular*. Barcelona: Artestudi. (Art Romànic; 3)
- AUTORS DIVERSOS (1999) “Peregrinación y jubileo”. A: *Roma Santiago Jerusalén. El mundo de las peregrinaciones*. Editorial Jaca Book Spa. Lunwerg Editores.
- WHITEHILL, W.M.; GUMÍ, J. (1973). *L'art romànic a Catalunya. Segle XI*. Barcelona: Edicions 62.